

**BOLALARDA NOTIQLIK QOBILIYATINING RIVOJLANISHIGA TA'SIR
QILUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR****Jienbaeva Kamila Barliqbay qizi**Innovatsion texnologiyalar universiteti
Psixologiya ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi,
Nukus, O'zbekiston
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20810754>**Annotatsiya**

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda notiqlik qobiliyatining rivojlanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillar tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida bolalarning nutq rivojlanishi, muloqot faolligi va lug'at boyligini o'rganish maqsadida kuzatish hamda rasm asosida hikoya tuzish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotda maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiyalanayotgan 5–6 yoshli 35 nafar bola ishtirok etdi. Olingan natijalar asosida bolalarning notiqlik qobiliyati darajasi yuqori, o'rta va past guruhlariga ajratildi. Tadqiqot natijalari bolalarda notiqlik qobiliyatining shakllanishi ko'p jihatdan oilaviy muhit, ijtimoiy muloqot hamda psixologik omillar bilan bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Shuningdek, bolalarning nutq faoliyatini rivojlantirishda ta'lim jarayoni va tarbiyaviy muhit muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Kalit so'zlar: notiqlik qobiliyati, nutq rivojlanishi, maktabgacha yosh, psixologik omillar, muloqot, lug'at boyligi, ijtimoiy muhit, bolalar psixologiyasi.

Аннотация

В данной статье рассматриваются психологические факторы, влияющие на развитие ораторских способностей у детей дошкольного возраста. В процессе исследования использовались методы наблюдения и составления рассказа по рисунку для изучения речевой активности, словарного запаса и коммуникативных навыков детей. В исследовании приняли участие 35 детей в возрасте 5–6 лет, воспитывающихся в дошкольном образовательном учреждении. На основе полученных результатов дети были разделены на три группы по уровню развития ораторских способностей: высокий, средний и низкий. Результаты исследования показали, что развитие речевых и ораторских навыков у детей во многом зависит от семейной среды, социального общения и психологических факторов. Также было установлено, что образовательная и воспитательная среда играет важную роль в формировании речевой активности детей.

Ключевые слова: ораторские способности, развитие речи, дошкольный возраст, психологические факторы, общение, словарный запас, социальная среда, детская психология.

Abstract

This article examines the psychological factors influencing the development of speech and oratory abilities in preschool children. During the research process, observation and storytelling based on pictures were used to study children's speech activity, vocabulary, and communication skills. The study involved 35 children aged 5–6 attending a preschool educational institution. Based on the results obtained, the children were divided into three groups according to their level of oratory ability: high, medium, and low. The findings indicate that the development of children's speech and communication skills largely depends on family environment, social interaction, and psychological factors. In addition, the educational and upbringing environment plays an important role in the development of children's speech activity.

Keywords: oratory skills, speech development, preschool age, psychological factors, communication, vocabulary, social environment, child psychology.

Hozirgi kunda bolalarning nutq va muloqot qobiliyatini rivojlantirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Jamiyatda samarali muloqot qilish, fikrni aniq va ravon ifodalash shaxsning ijtimoiy moslashuvi hamda intellektual rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Shu sababli bolalarda notiqlik qobiliyatining shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish zamonaviy psixologiyaning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Bolalarda nutq va notiqlik qobiliyatining rivojlanishi ko'plab psixologik va ijtimoiy omillar bilan bog'liq. Xususan, oilaviy muhit, ota-ona bilan muloqot, emotsional holat, tengdoshlar bilan ijtimoiy aloqalar hamda ta'lim jarayoni bolaning nutq faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu omillar bolaning fikrlash jarayoni, lug'at boyligi va o'z fikrini erkin ifoda etish qobiliyatining shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — bolalarda notiqlik qobiliyatining shakllanishiga ta'sir qiluvchi psixologik omillarni aniqlash va ularning rivojlanishdagi ahamiyatini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot jarayonida bolalarning nutq rivojlanishi, ijtimoiy muloqoti va psixologik xususiyatlari o'rganilib, ularning notiqlik qobiliyatiga ta'siri tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Bolalarda nutq va notiqlik qobiliyatining rivojlanishi masalasi ko'plab psixolog va pedagog olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Masalan, Lev

Vygotsky nutq bolaning ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasi natijasida shakllanishini ta'kidlab, til tafakkurning asosiy vositasi ekanligini ko'rsatgan. Uning nazariyasiga ko'ra, bola nutqi dastlab tashqi muloqot shaklida paydo bo'ladi va keyinchalik ichki nutqqa aylanib, tafakkur jarayonining rivojlanishiga xizmat qiladi. [1]

Shuningdek, Jean Piaget bolalarda nutq rivojlanishini ularning kognitiv rivojlanish bosqichlari bilan bog'laydi. Piaget fikricha, bola tafakkuri rivojlanishi bilan birga nutq faoliyati ham murakkablashib boradi va bu jarayon bolaning atrof-muhitni anglash darajasini oshiradi. [2]

Amerikalik olim Jerome Bruner bolalarda til va nutq rivojlanishida ijtimoiy muloqotning muhim rolini ta'kidlagan. Uning nazariyasiga ko'ra, bola tilni asosan kattalar bilan hamkorlik jarayonida o'rganadi va bu jarayon ta'limiy muhit bilan bevosita bog'liq. [3]

Bundan tashqari, Albert Bandura ijtimoiy o'rganish nazariyasida bolalar nutq va muloqot ko'nikmalarini kuzatish va taqlid qilish orqali egallashini ilmiy jihatdan asoslab bergan. [4]

Rus psixologi Daniil Elkonin esa maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishida o'yin faoliyati muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlagan. Uning fikricha, rolli o'yinlar jarayonida bolalar faol muloqotga kirishadi va bu ularning nutq hamda notiqlik qobiliyatini rivojlantiradi. [5]

Psixolog Alexei Leontiev nutqni inson faoliyatining muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rib, muloqot jarayonida nutq orqali insonlar o'rtasida axborot almashinuvi va ijtimoiy munosabatlar shakllanishini ta'kidlagan. [6]

Shuningdek, amerikalik tilshunos va psixolog Noam Chomsky insonda tilni o'zlashtirishga biologik moyillik mavjudligini ilgari surgan. Uning nazariyasiga ko'ra, bola tug'ma til o'rganish qobiliyatiga ega bo'lib, bu nutq rivojlanishining tabiiy asosini tashkil etadi. [7]

Ushbu olimlarning ilmiy qarashlari shuni ko'rsatadiki, bolalarda notiqlik qobiliyatining shakllanishi biologik, psixologik, ijtimoiy va pedagogik omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalarda notiqlik qobiliyatining shakllanishiga ta'sir qiluvchi psixologik omillarni o'rganish maqsadida olib borildi. Tadqiqot jarayonida maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiyalanayotgan 35 nafar 5–6 yoshli bolalar ishtirokida amalga oshirildi.

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Kuzatish metodi. Ushbu metod orqali bolalarning kundalik faoliyati, tengdoshlar bilan muloqoti, savollarga javob berish darajasi hamda nutq faolligi tabiiy muhitda kuzatildi. Kuzatish jarayonida bolalarning o'z fikrini ifodalashi, nutq ravonligi va muloqot jarayonidagi faolligi baholandi.

Rasm asosida hikoya tuzish metodi. Bolalarga turli syujetli rasmlar taqdim etilib, ular asosida hikoya tuzish so'raldi. Ushbu metod yordamida bolalarning lug'at boyligi, gap tuzish qobiliyati, fikrni izchil bayon etish hamda nutqning ravonligi tahlil qilindi.

Baholash mezonlari: Bolalarning notiqlik qobiliyati quyidagi mezonlar asosida baholandi:

Yuqori daraja – bola rasm asosida mustaqil hikoya tuza oladi, voqealarni izchil bayon qiladi, 6–8 gapdan iborat nutq tuza oladi hamda boy lug'at boyligidan foydalanadi.

O'rta daraja – bola rasm asosida hikoya tuzishda qisman mustaqillik ko'rsatadi, 3–5 gap orqali fikrini ifodalay oladi, biroq nutqda ba'zi uzilishlar kuzatiladi.

Past daraja – bola rasm asosida hikoya tuzishda qiyinchilikka duch keladi, 1–2 gap bilan cheklanadi yoki fikrni izchil ifodalay olmaydi. Ushbu mezonlar asosida bolalarning nutq faolligi, gap tuzish qobiliyati va fikrni izchil bayon etish darajasi tahlil qilindi.

Olingan natijalar tahlil qilinib, bolalarning notiqlik qobiliyati darajasiga ko'ra uch guruhga ajratildi: yuqori, o'rta va past daraja. Tadqiqot natijalari jadval va diagramma yordamida umumlashtirildi hamda psixologik jihatdan tahlil qilindi.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot davomida maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiyalanayotgan 35 nafar 5–6 yoshli bolalar ishtirok etdi. Bolalarning notiqlik qobiliyati kuzatish metodi hamda rasm asosida hikoya tuzish metodi yordamida baholandi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra bolalarning nutq faolligi, fikrni izchil ifodalashi va lug'at boyligi tahlil qilindi. Olingan natijalar asosida bolalar notiqlik qobiliyati darajasiga ko'ra uch guruhga ajratildi: yuqori, o'rta va past daraja.

1-jadval Bolalarning notiqlik qobiliyati darajasi

Notiqlik darajasi	Bolalar soni	Foiz (%)
Yuqori	12	34
O'rta	15	43
Past	8	23

Jami	35	100
------	----	-----

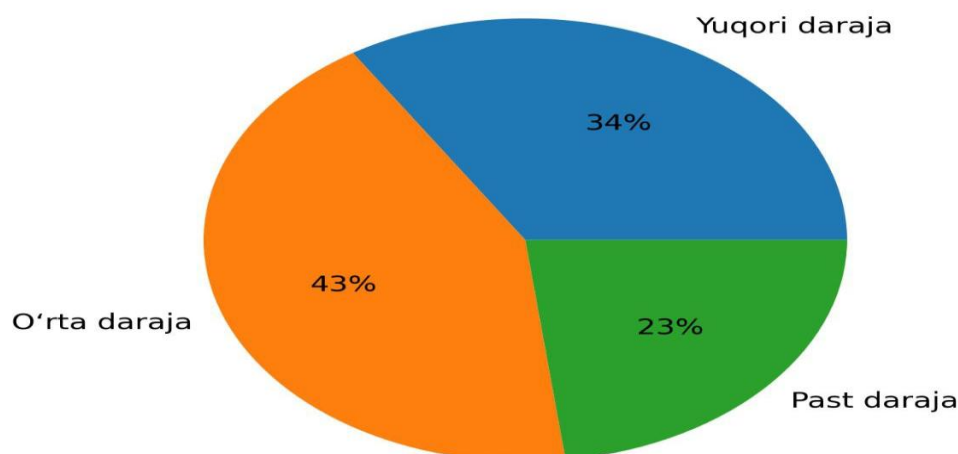
Natijalar tahliliga ko'ra, bolalarning aksariyati o'rta darajadagi notiqlik qobiliyatiga ega ekanligi aniqlandi. Bu bolalar oddiy gaplar orqali o'z fikrlarini ifodalay oladilar, biroq hikoya qilish jarayonida ba'zan fikrlarni izchil bayon etishda qiyinchiliklarga duch keladilar.

Yuqori darajadagi bolalar rasm asosida mustaqil hikoya tuzish, voqealarni ketma-ketlikda bayon qilish hamda boy lug'at yordamida fikr bildirish qobiliyatiga ega ekanligi kuzatildi.

Past darajadagi bolalarda esa nutq faolligining pastligi, gap tuzishda qiyinchiliklar hamda fikrni ifodalashda cheklangan lug'at boyligi mavjudligi aniqlandi.

1-rasm. Bolalarning notiqlik qobiliyati darajasi (foizda)

Maktabgacha yoshdagi bolalarda notiqlik darajasi (foizda)

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda notiqlik qobiliyatining rivojlanishi ko'p jihatdan oilaviy muloqot, tarbiya jarayoni hamda tengdoshlari bilan ijtimoiy aloqalarga bog'liq hisoblanadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarda notiqlik qobiliyatining rivojlanishi turli psixologik va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatdi. Jumladan, oilaviy muhit, ota-ona bilan muloqot, tengdoshlar bilan ijtimoiy aloqalar hamda ta'lim jarayoni bolalarning nutq faoliyati va fikrni erkin ifodalash qobiliyatining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Bola o'sib-ulg'ayish jarayonida uning erkin fikr bildirish va ichki kechinmalarini ifoda etish qobiliyati ko'p jihatdan oilaviy muhit va ota-onaning tarbiyaviy yondashuviga bog'liq. Ota-onaning bolaga nisbatan qo'llab-quvvatlovchi munosabati hamda uni diqqat bilan

tinglashi bolalarda nutq faolligi va notqlik qobiliyatining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim jarayonida bolalarning nutq faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan metod va usullardan samarali foydalanish zarurligini ko'rsatdi. Ayniqsa, rasm asosida hikoya tuzish, rolli o'yinlar hamda muloqotga yo'naltirilgan mashg'ulotlar bolalarda notqlik qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, bolalarda notqlik qobiliyatini rivojlantirish uchun qulay psixologik muhit yaratish, bolalarni faol muloqotga jalb etish hamda ularning nutq faolligini rag'batlantirish muhim psixologik vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotsky L.S. Thought and Language. -Moscow, 1934. [1]
2. Piaget J. The Language and Thought of the Child.- London, 1923. [2]
3. Bruner J. Child's Talk: Learning to Use Language. -Oxford, 1983. [3]
4. Bandura A. Social Learning Theory. -New York, 1977. [4]
5. Elkonin D.B. Psychology of Play. -Moscow, 1978. [5]
6. Leontiev A.N. Activity, Consciousness, Personality. -Moscow, 1978. [6]
7. Chomsky N. Language and Mind. -Cambridge, 1968. [7]